

خاورشناسان و جمع و تدوین قرآن کریم

دکتر فروغ پارسا



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، ۱۳۹۰

سرشناسه: پارسا، فروغ، ۱۳۳۸ -

عنوان و نام پدیدآور: خاورشناسان و جمع و تدوین قرآن کریم/فروغ پارسا .

مشخصات نشر: تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: ۳۰۵ ص.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۲۶-۵۰۵-۱

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: نمایه

موضوع: قرآن - تحقیق

موضوع: خاورشناسان - نظریه درباره قرآن

شناسه افزوده: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رده بندی کنگره: ۱۳۹۰ خ ۲/ ۱۵ پ/ ۳/ BP۶۵/

رده بندی دیویی: ۳۹۷/۱۵

شماره کتابشناسی ملی: ۲۳۷۳۴۲



خاورشناسان و جمع و تدوین قرآن کریم

مؤلف: فروغ پارسا

ناشر: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مدیر نشر: ناصر زعفرانچی

ویراستار: علیرضا پلاسی

ناظر چاپ: مجید اسماعیلی زارع

امور فنی: امیر خرم

حروفچین و صفحه‌آرا: زینب جهانیان

طرح و اجرای جلد: اعظم صادقیان

چاپ اول: ۱۳۹۰

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: فرشویه

ردیف انتشار: ۹۰-۱۹

بها: ۶۵۰۰ تومان

حق چاپ برای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی محفوظ است.

ISBN 978-964-426-505-1

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۴۲۶-۵۰۵-۱

نشانی: تهران، صندوق پستی: ۱۴۱۵۵۶۴۱۹، تلفن: ۸۸۰۴۶۸۹۱۲، فاکس: ۸۸۰۴۶۳۱۷

الف - روایت جمع قرآن ابوبکر.....	۷۶
ب - روایت تدوین مصحف رسمی در زمان عثمان.....	۸۱
نقد و بررسی روایت مشهور.....	۸۴
اگناس گلدتسیهر و جمع قرآن.....	۹۰
آلفونس مینگانا و جمع قرآن.....	۹۲
رژری بلاشر و جمع قرآن مجید.....	۹۶
الف - عدم اهتمام پیامبر(ص) به تدوین قرآن.....	۹۶
ب - مشخص نبودن کاتبان قرآن.....	۹۶
ج - خط عربی و کتابت قرآن.....	۹۷
د - فقدان امکانات مالی.....	۹۷
یچارد بل و جمع قرآن مجید.....	۱۰۰
جان برتون و جمع قرآن.....	۱۰۵
ونزیرو و جمع قرآن.....	۱۱۴
مطالعات قرآنی اواخر سده بیستم.....	۱۲۳
هارالد موتسکی و جمع قرآن.....	۱۲۵
الف - تاریخ گذاری بدون در نظر گرفتن اسناد.....	۱۲۶
ب - تاریخ گذاری بر اساس متن و سند حدیث.....	۱۲۸
آنجلیکا نویورت و جمع قرآن.....	۱۴۰
رینولد و جمع قرآن.....	۱۴۱
فصل سوم: نقد دیدگاه های خاورشناسان درباره جمع و تدوین قرآن کریم.....	۱۵۹
اوضاع فرهنگی عربستان.....	۱۶۱
جغرافیای عربستان.....	۱۶۱
اقوام ساکن در عربستان.....	۱۶۴
تمدن ها و دولت های جزیره.....	۱۶۷
عصر تسلط ایران بر یمن.....	۱۶۹
خط عربی و تاریخچه پیدایش آن.....	۱۷۲
چگونگی انتقال خط و نگارش به منطقه حجاز.....	۱۷۹
زبان عربی و تاریخچه آن.....	۱۸۲
فرهنگ اعراب جاهلی.....	۱۸۵
ادبیات جاهلی.....	۱۸۸
نقد دیدگاه های خاورشناسان.....	۱۹۰

فهرست مطالب

درآمد.....	۱
فصل اول: دیدگاههای مسلمانان درباره جمع و تدوین قرآن.....	۵
تعریف مسئله.....	۷
معنای زبانشناسی و اصطلاحی «جمع».....	۱۰
الف - حفظ و به خاطر سپردن سوره‌ها.....	۱۱
ب - گردآوری و نگارش قرآن.....	۱۴
روایات جمع قرآن.....	۱۴
دیدگاه دانشمندان مسلمان.....	۲۳
دیدگاه اول - جمع قرآن در زمان خلفا.....	۲۳
الف - جمع قرآن در زمان ابوبکر.....	۲۳
روش زید در جمع قرآن.....	۲۴
ب - جمع قرآن در زمان عثمان.....	۲۶
دلایل مخالفان جمع قرآن در زمان خلفا.....	۲۹
دیدگاه دوم - جمع قرآن در دوران زندگی پیامبر(ص).....	۳۱
الف - اهتمام پیامبر(ص) به صیانت قرآن کریم.....	۳۱
حفظ و از برکردن قرآن در زمان پیامبر(ص).....	۳۳
نگارش قرآن در زمان پیامبر(ص).....	۳۴
ب - نوشت افزارهای زمان رسول خدا(ص).....	۳۵
ج - تشخیص سوره‌های قرآنی در عصر نزول.....	۳۷
د - احادیث ختم قرآن.....	۴۱
ه - کاربرد لفظ کتاب در آیات قرآن و روایات پیامبر(ص).....	۴۲
فصل دوم: دیدگاه‌های خاورشناسان درباره جمع و تدوین قرآن کریم.....	۵۵
ارتباط قرآن و غرب.....	۵۷
مطالعات قرآنی پیش از سال ۱۸۰۰ میلادی.....	۵۸
مطالعات قرآنی پس از قرن نوزدهم میلادی.....	۷۱
نولذکه، شوالی و کتاب تاریخ قرآن.....	۷۳

۱۹۲.....	نقد و بررسی آرای نولدکه و شوالی در جمع قرآن.....
۱۹۷.....	نقد و بررسی آرای بلاشر درباره جمع و تدوین قرآن کریم.....
۲۰۱.....	نقد و بررسی آرای برتون در جمع قرآن کریم.....
۲۰۹.....	نقد و بررسی آرای ونزبرو در جمع قرآن کریم.....
۲۱۰.....	تناقضات روش شناختی ونزبرو.....
۲۱۲.....	شواهدی از وجود قرآن در منابع غیراسلامی.....
۲۱۳.....	شواهد باستان شناختی.....
۲۱۳.....	الف) نسخه های خطی قرآن.....
۲۱۳.....	ب) کتیبه های قبه الصخره.....
۲۱۴.....	ج) کتیبه های مسجدالنبی.....
۲۱۵.....	د) پایروس ها و سکه های قرن نخست هجری.....
۲۱۶.....	اشارات غیرمستقیم منابع تاریخی.....
۲۱۷.....	استفاده ونزبرو از «استدلال به سکوت».....
۲۱۸.....	عدم توجه به میراث مکتوب شیعه.....
۲۱۸.....	عدم اعتماد به اعتبار منابع اسلامی.....
۲۱۸.....	تحلیل ادبی قرآن.....
۲۲۳.....	نقد و بررسی آرای مینگانا و لوکزنبرگ.....
۲۴۰.....	نقد دیدگاه موتسکی.....
۲۵۵.....	خلاصه و یافته های پژوهش.....
۲۶۳.....	فهرست منابع.....
۲۸۱.....	نمایه ها.....
۲۸۳.....	فهرست آیات قرآن کریم.....
۲۸۷.....	فهرست اعلام.....

علوم انسانی، مطالعات واقع‌بینانه‌ای درباره قرآن صورت پذیرفته است، ولی این رویکرد در مطالعات قرآن‌شناختی غرب همچنان ادامه دارد.

باید دانست مطالعات قرآن‌شناختی غرب با انگیزه‌ها و اهداف مختلفی صورت گرفته است؛ بدون تردید، انگیزه‌های جدلی و تبلیغی در شمار مهم‌ترین اهداف این مطالعات بوده است و در همان حال نمی‌توان اهداف استعماری غرب را در این باره نادیده گرفت. از سوی دیگر، در خلال این قرون همواره دانشمندانی با انگیزه حقیقت‌جویی و دانش دوستی بوده‌اند که به مطالعه و پژوهش درباره قرآن علاقه نشان دهند.

پژوهش‌های غربی درباره قرآن کریم جنبه‌های مختلفی را در برمی‌گیرد. علاوه بر پژوهش‌های تخصصی در این باره، زمینه‌هایی مانند ترجمه قرآن، تاریخ قرآن، فهرست‌نویسی بر قرآن و نیز تصحیح و چاپ کتاب‌های مربوط به قرآن از مواردی است که خاورشناسان به آن علاقمند بوده‌اند. در این میان، گردآوری و تدوین قرآن از آن‌رو برای دانشمندان غربی اهمیت ویژه‌ای پیدا کرده است که با جمع‌آوری و تدوین قسمت‌های مختلف کتاب مقدس در مقایسه قرار می‌گیرد. این بحث ارتباط عمیقی با تاریخ قرآن دارد و می‌توان تأثیر تحولات دیدگاه‌ها و نظریه‌های تاریخی را در اینگونه مطالعات به روشنی ملاحظه کرد. عبارت معروف رانکه (Leopold Von Ranke, 1886-1795) مورخ مشهور آلمانی، (واقعاً چه اتفاقی افتاده است؟ : Wie est gewshen) سؤالی است که بارها محققان غربی درباره قرآن پرسیده‌اند.

در نخستین مطالعه مستند و عمیق غربی‌ها درباره تاریخ قرآن، که نشودور نولدکه (Teodor Nöldeke, 1930-1836) در ۱۸۵۶ آن را به انجام رساند، می‌توان ملاحظه کرد که وی دیدگاه مسلمانان را درباره چگونگی جمع و تدوین قرآن با

درآمد

قرآن به مثابه کتاب مقدس مسلمانان از دیر باز مورد توجه غرب بوده است. گزارش‌های تاریخی نشان می‌دهد با ورود سپاهیان مسلمان به سرزمین‌های اروپایی در اوایل قرن هفتم میلادی، غرب مسیحی به اهمیت این کتاب پی‌برد و در محافل کلیسایی فعالیت‌هایی در مخالفت با آن آغاز شد ولی نخستین ردیه‌های مسیحیت بر قرآن، احتمالاً در کلیساهای شرقی نوشته شده است.

رویکرد جدلی غرب در برابر اسلام و قرآن در خلال قرون وسطی همچنان ادامه داشت و با آتش جنگ‌های صلیبی بر حرارت آن افزوده شد. تنها پس از سقوط سلطه کلیسا و دوران روشنگری بود که این ارتباط اندکی رنگ آشتی به خود گرفت. در واقع، پس از قرن شانزدهم با تأسیس آکادمی‌های اسلام‌شناسی در اروپا بود که دانشمندان غربی به فکر ترجمه قرآن افتادند و تلاش کردند به گونه‌ای علمی درباره این کتاب پژوهش کنند. از اواسط قرن نوزدهم میلادی با تحول در الهیات مسیحی و پیدایی مطالعات تاریخی درباره زندگی مسیح (ع)، مطالعه سیره پیامبر اسلام (ص) نیز در دانشگاه‌های اروپایی رونق تازه‌ای یافت. این مطالعات بیش از همه به قرآن معطوف بود. در اواسط قرن نوزدهم، مقارن با حاکمیت اثبات‌گرایی در جهان اندیشه، قرآن پژوهی در غرب رویکردی شکاکانه پیدا کرد. اگرچه در دو سه دهه اخیر، به دلیل پیدایی پارادایم فرهنگ‌محوری در

۴ خاورشناسان و جمع و تدوین قرآن کریم

دستیابی به برخی مستندات تاریخی مربوط به نسخه‌های خطی و مصاحف قدیمی قرآن این دیدگاه‌ها را ابطال کنند.

به نظر می‌رسد تحقیق درباره‌ی خاستگاه جمع و تدوین قرآن، هم از آن‌رو که واقعیت مسئله را برای خود مسلمانان روشن سازد و نیز از آن‌رو که شبهه‌های دانشمندان غربی درباره‌ی اعتبار این کتاب آسمانی را برطرف کند، اهمیت و ضرورت انکارناپذیری داشته باشد. باید خاطر نشان کرد پیرامون این موضوع تحقیقات اندکی در زبان فارسی صورت گرفته است. اگرچه اهتمام مسلمانان عرب زبان به ترجمه و تحقیق در مطالعات قرآنی خاورشناسان بیش از ما بوده، در زبان عربی نیز کار گسترده و عمیقی در این باره منتشر نشده است.

این پژوهش در پی ارزیابی شبهه‌هایی است که خاورشناسان به دیدگاه مسلمانان وارد آورده‌اند. در واقع، این تحقیق به دنبال آن است که پس از تتبع در منابع اسلامی و روشن کردن دیدگاه مسلمانان و تبیین اختلاف آرای که در این میان وجود دارد، نشان دهد ایرادهای خاورشناسان تا چه حدودی مبتنی بر مستندات تاریخی و به چه نسبتی جانبدارانه است.

حاصل مطالعات انجام شده در این پژوهش در سه فصل سامان یافته است:

فصل اول، به تبیین دیدگاه‌های مسلمانان درباره جمع و تدوین قرآن اختصاص دارد.

فصل دوم، سیر تاریخی دیدگاه‌های خاورشناسان را درباره جمع قرآن بررسی می‌کند.

فصل سوم، با طبقه‌بندی شبهه‌ها و ایرادهای دانشمندان غربی، تا حد امکان آنها را مورد نقد و بررسی قرار می‌دهد.

خلاصه و نتیجه‌گیری: یافته‌های پژوهش را طبقه‌بندی کرده، نتیجه‌گیری می‌کند.

اندکی تردید پذیرفت. نولدکه در مطالعات خود، که با رویکردی تاریخی محور انجام شد، منابع مسلمانان را به رسمیت شناخت و تلاش کرد از لابه لای این منابع تحقیقات خود را سامان دهد.

شماری از دانشمندان غربی که پس از نولدکه در این عرصه مطالعه کرده‌اند نیز تا حدودی همین مسیر را طی کردند؛ بدین معنا که نتایج مطالعات آنها اگرچه شامل سئوالات و شبهاتی درباره دیدگاه مسلمانان راجع به مسئله جمع قرآن بود، ولی در مجموع این دیدگاه را قابل قبول می‌پنداشتند. با پیدایی رویکرد شکاکانه در حوزه مطالعات اسلامی، که بیش از همه از مطالعات اگناز گلدنسیهر (Ignaz Goldziher, 1921-1850) متأثر بود، مسئله جمع قرآن نیز تحت تأثیر قرار گرفت. روایات مربوط به جمع قرآن در مجموعه‌های حدیث، که نولدکه آنها را مورد نقادی قرار داده بود، اینک دیگر به کلی بی‌اساس خوانده می‌شدند.

آلفونس مینگانا (Alphonse Mingana, 1937-1878)، روحانی مسیحی کلیسای کاتولیک، در مقاله‌ای درباره نقل و روایت قرآن اعلام کرد برخلاف نظر مسلمانان، قرآن تا دوره امویان تدوین نشده بود. علاوه بر آن، وی ادعا می‌کند قرآن وحی خداوند به پیامبر (ص) نیست، بلکه همانا اقتباسی از مفاد کتاب مقدس است. این ایده‌ها و نظریه‌پردازی‌ها هر زمان شکل تازه‌ای به خود می‌گرفت. جان برتون (John Burton) می‌گوید قرآن در زمان پیامبر (ص) جمع‌آوری شده است، ولی سیاست‌های خلفا و فقها باعث شد این متن دستخوش تحولاتی گردد. جان ونزبرو (John Wansbrough) معتقد است، قرآن کنونی حاصل کنار هم نهادن آموزه‌های دینی رایج در منطقه بین‌النهرین است و تا پایان قرن سوم هجری تدوین نشده بود. در همان حال، برخی دیگر از دانشمندان غربی پژوهنده در حوزه مطالعات قرآنی این نظریه‌پردازی‌ها را قابل نقد دانسته و تلاش کرده‌اند با